

Др Мирослав М. Поповић

виши научни сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
miroslav.popovic@f.bg.ac.rs
ORCID: 0009-0001-5917-9186

**ТИХОМИР Р. ЂОРЂЕВИЋ У АЛЕКСИНЦУ (ОД КРАЈА
СЕДАМДЕСЕТИХ 19. ВЕКА ДО 1905): ПОЧЕЦИ ЈЕДНОГ
ОД ПИОНИРА У ОБЛАСТИ КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ**

Апстракт: У овом раду аутор настоји да, на основу постојеће литературе и објављених извора, реконструише делатност Тихомира Р. Ђорђевића (1868–1944) у Алексинцу. Посебна пажња посвећена је његовом раду као професора и интелектуалца, као и покретању и уређивању истакнутог часописа *Караџић*, у којем су своје прилоге објављивали угледни научници тога доба. Ђорђевић је у то време водио преписку са истакнутим интелектуалцима – Видом Вулетићем-Вукасовићем, својим братом Владимиром Р. Ђорђевићем, касније композитором, етномузикологом и мелографом, и осталима. Радови који су објављивани у часопису *Караџић*, укључујући и радове Тихомира Р. Ђорђевића, представљају зачетке бављења српском културном историјом и почетак Ђорђевићеве професионалне научне каријере.

Кључне речи: Тихомир Р. Ђорђевић, Алексинац, културна историја.

Период у којем је живео и радио Тихомир Р. Ђорђевић, крај 19. и прва половина 20. века, заправо је био доба када није било лако бавити се науком и научним радом пошто је Србија прошла кроз српско-турске ратове 1876–1878, Српско-бугарски рат 1885, смену династија 1903, два балканска и два светска рата. У кратким предасима између ратних сукоба Ђорђевић се посвећивао проучавању народа и народног живота, а читава његова породица, према речима Петра Влаховића, „као да је била предодређена да ствара и износи на светло дана богато културно наслеђе, пре свега српског, а упоредо са овим, и осталих балканских и других средњоевропских народа”. Влаховић истиче да је љубав према народном животу вукла корене из Ђорђевићевог детињства, а Вук Ка-

рацић је представљао за Ђорђевића велики узор, у смислу истраживања овог научног поља.¹

Тихомир Р. Ђорђевић је почео званичну радну каријеру у двадесетој години живота. Оставио је трага у различитим научним областима, био је етнолог и фолклориста, а са друге стране, социолог и историчар културе који је примењивао најновија искуства европске и светске науке. Проучавао је народни живот и обичаје српског народа, изучавао културна збивања у Србији у 19. веку, истицао се проучавањем народног живота, обичаја и стваралаштва Рома, а такође и прилозима из народног живота Турака, Муслимана, Албанаца, Черкеза и Јевреја. Као историчара културе одликовала га је савесност и прецизност, уједно је посматрао све појаве у општијем контексту, али и мукотрпно сакупљао чињенице и вршио анализе.²

Рођен је у Књажевцу 1868. године, а родитељи су му били Радосав и Јелисавета Ђорђевић. Своје образовање је почео у Тешици, наставио у Алексинцу, па у Нишу. На Историјско-филолошком одсеку Велике школе у Београду студирао је од 1887. до 1891. године, затим радио као писар у алексиначкој општини, па као професор ниже гимназије, Приватне гимназије и Учитељске школе у Алексинцу. Током 1902. провео је један семестар на Универзитету у Бечу, а потом у Минхену, где је одбранио докторску дисертацију. Године 1905. постаје професор Прве мушке гимназије, да би, по оснивању Етнолошког семинара на Филозофском факултету Универзитета у Београду, био ангажован као доцент.³

Породица Тихомировог оца Радосава Ђорђевића, православног свештеника, селила се често због његове службе. Тако је око 1870. године боравила у Брестовцу, крај Брестовачке бање. О овоме сведочи податак из чланка Тихомира Ђорђевића *Кроз наше Румуне: путописне белешке*, из 1906: „У Брестовцу је мој отац пре 30 и више година поповао пет година. Ту сам ја као дете напореда са српским језиком у кући научио и влашки са децом на улици, и знао сам га као право Влашче.”⁴

1 П. Влаховић, „*Караџић*” Тихомира Ђорђевића у свом и нашем времену, Караџић 1 (2009), 8.

2 Н. Љубинковић, *Живот и дело Тихомира Р. Ђорђевића*, у: Т. Ђорђевић, *Наш народни живот* 4, Београд, 1984, 275.

3 Д. Поповић Николић, *Прилози биографији и библиографији Тихомира Ђорђевића*, *Philologia Mediana* 9 (2017), 626–628; Н. Љубинковић, *Живот и дело Тихомира Р. Ђорђевића*, 275–276.

4 Т. Р. Ђорђевић, *Кроз наше Румуне: путописне белешке*, Српски књижевни гласник 125/16–7 (1906), 527.

Након боравка у Крајини, живели су у селу Лужану крај Алексинца. Основно образовање Тихомир Ђорђевић је почео у Тешици, а наставио у Алексинцу, похађавши у вароши нижу гимназију. Деца Радосава Ђорђевића – попа Раје – била су Тихомир, Владимир, Драгиња и Борко.⁵ Владимир Ђорђевић је био фолклориста, композитор и мелограф, Боривоје Борко умро је млад за време школовања, а ћерка Драгиња се удала за Станислава Јанковића, телеграфисту из Алексинца. Од ње су Радосав и Јелисавета Ђорђевић имали две унуче, Љубицу и Даницу Јанковић, истакнуте научнице на пољу етномузикологије и етнокореологије, а Љубица Јанковић је била и редовни члан Српске академије наука. Радосав Ђорђевић је умро у педесетој години живота, 1889. године. Родио се у Бањи Алексиначкој 1839, отац му се звао Симеон и био је дугогодишњи председник Бањске општине, а мајка Убавка. Његова породица била је од рода Кашмераца, досељеника из Новопазарског санџака или из Призрена. Завршио је основну школу у родном месту, па је послат на занат у Алексинац. У Шапцу је завршио четири разреда гимназије и окончао школовање на Богословији београдској. Прво је био практикант у Суду Округа алексиначког, па у Суду Округа књажевачког, да би се у Књажевцу оженио Јелисаветом, кћерком Стевана Јовановића, чиновника.⁶ По примању свештеничког чина, добио је парохију у Брестовцу у Црноречком округу, где је провео пет година, а затим је премештен у Лужане.⁷

Драгиња Јанковић у својим *Сећањима* забележила је следеће о детињству Тихомира Ђорђевића: „Тика (Тихомир) је био живо дете и врло добар ђак. Када је попа (тако смо звали оца који је био свештеник) добио премештај за Лужане код Алексинца, у селу није било основне

5 Д. Поповић Николић, *Прилози биографији и библиографији Тихомира Ђорђевића*, 627.

6 Јелисавета Ђорђевић, рођена Јовановић, пореклом је из Руме. Њен отац Стеван Јовановић рођен је у Руми. У Београд је пребегао како би избегао служење у аустроугарској војсци. Након преласка у Београд, добио је посао практиканта у Алексинцу, а касније је радио као судија Књажевцу. Оженио се Софијом, девојком из Сомбора, и у том браку су, поред Јелисавете, рођени Алекса Јовановић (касациони и апелациони судија; председник владе Србије 1900–1901. године) и Димитрије Јовановић (професор и директор гимназије у Крушевцу и Крагујевцу). Б. Дробњаковић, *Др Тихомир Р. Ђорђевић*, Гласник Етнографског института САНУ 1/1–2 (1952), 548; Д. Поповић Николић, *Прилози биографији и библиографији Тихомира Ђорђевића*, 626.

7 З. Стевановић, *Свештеник Радосав С. Ђорђевић, парох лужански, Среза моравског, Округа алексиначког*, Караџић 13 (2021), 86–88; Б. Дробњаковић, *Др Тихомир Р. Ђорђевић*, 547–548.

школе, школа је била у Тешици, и Тика је тамо учио. [...] За време првог турског рата (1876–877), као избеглице, променили смо четири места (Соко Бања, Јагодина, Домуз Поток – село код Багрдана и поново Соко Бања). За то време све нам је у Лужану попаљено. [...] Тика и Влајко су били у школи у Алексинцу. [...] Пошто су наши родитељи живели у Лужану, а били су сиромашни, јер их је рат сасвим упропастио, нису могли да плаћају за становање моје браће. Деца су се злопатила, јела проју, никад нешто љуцки скувано, никад чисто, и никад мира за учење јер у кући у којој су становали било је много деце, па вечита цика и граја.”⁸

Тихомир Ђорђевић је кренуо у пети разред гимназије у Нишу школске 1883/1884. године: „Тика је у Нишу становао код старатајке којој су носили у натури масти, пастрме, пасуља, сланине, живине, вина и пуно које чега [...]. У то време је Тика положио матуру и спремао се за Београд. Наш срез предложи Попи да школују Тику о среском трошку у Бечу за лекара. Попа то саопшти Тики, а он ни да чује: ‘Нисам ја, Попо, за лекара. Ја не могу ни пиле да закољем, не могу ни да крв да видим, а лекар треба за све да је способан. Ја ценим пожртвовани рад лекара, али ја лекар не могу да будем’. [...] И Тика са својом одлуком пође за Београд.”⁹ Студије на Историјско-филолошком одсеку Велике школе у Београду Тихомир Ђорђевић је окончао 1891. године.¹⁰ Како наводе Драга Јанковић и приређивачи њених сећања, Боровој Ђорђевић, Тихомиров брат, умро је 1890. године, а тада је Тихомир био писар у општини. Тихомир је постављен за суплента гимназије у Алексинцу почетком школске 1891/1892. године, а предавао је географију, историју Срба и немачки језик. На почетку школске 1893/1894. године постављен је за професора гимназије у Алексинцу и предавао је географију, историју и српски језик.¹¹

Према подацима које је сам навео у *Годишњаку Српске краљевске академије* (1920), Ђорђевић је „свршио основну школу и нижу гимназију у Алексинцу, вишу гимназију у Нишу и историјско-филолошки факултет Велике Школе у Београду (1891). Положио професорски испит (1892). Био уписан један семестар на Универзитету у Бечу (1902) и положио докторат у Минхену (1902). – Служио као предавач и професор ниже

8 Д. Јанковић, рођ. Ђорђевић, *Сећања на браћу Тихомира, Владимира и Борка*, прир. Н. Станојловић, В. Радисављевић, З. Стевановић, Караџић 7 (2015), 119–121.

9 *Исто*, 121–123.

10 Б. Дробњаковић, *Др Тихомир Р. Ђорђевић и његов рад (1868–1944)*, Гласник Етнографског музеја 16 (1953), 257.

11 Д. Јанковић, рођ. Ђорђевић, *Сећања на браћу Тихомира, Владимира и Борка*, 126–128.

гимназије, и за тим Учитељске Школе у Алексинцу (до 1905), као професор I београдске гимназије (до 1906), као доцент Универзитета у Београду (до 1919), и као ванредни професор (до 1921)”¹².

Године 1895. наилази се на следеће податке: „На позив општине села Суботинаца, близу Алексинца, да чувар Народног Музеја руководи откопавање неких гвоздених врата у тамошње старе куле, чувар Музеја, не очекујући каква успеха од тог рада и не хотећи зато на исти трошити свога времена, умолио је био господина Министра просвете за допуштење, да откопавањем управља г. Тих. Р. Ђорђевић, професор алексиначке гимназије, који иначе великог интереса показиваше око изучавања старина у нашој отаџбини. Гвоздена врата нису нађена, а исто тако ни остава, ни оруђе, о коме се у околини причало да га у кули има.”¹³

Тихомир Ђорђевић је, према списку наставника из 1897. године, био професор опште историје у Алексиначкој учитељској школи. У тој школи је такође предавао општу и српску историју. У школској 1896/1897. години Ђорђевић је радио као наставник српске историје у трећем и четвртном разреду Приватне алексиначке ниже гимназије. Године 1899. Тихомир Ђорђевић је постављен за директора Алексиначке приватне гимназије, где је у истој години предавао француски језик у петом разреду. У наставном плану Алексиначке учитељске школе за 1898/1899. годину наводи се да је предавао општу историју и земљопис у првом и другом разреду, као и литерарне облике у другом разреду. У допису Учитељске школе у Алексинцу министру просвете и црквених дела из децембра 1898. године указује се да је Ђорђевић такође био одговоран за предмет лепог писања у другом разреду.¹⁴

Из извештаја за 1899/1900. годину, објављеног у августу 1900,¹⁵ види се да је Тихомир Ђорђевић наставио да предаје литерарне облике, општу историју и земљопис, те да је био у четвртој години рада у школи. Истовремено, наставио је да предаје и током следеће школске године. Према Распореду испита из 1904/1905. године, Ђорђевић је председавао на годишњем испиту из опште историје. Такође, 1905. године, био је директор и професор латинског језика у трећем разреду Алексиначке

12 Т. Р. Ђорђевић, *Тихомир Р. Ђорђевић: дописни члан*, Годишњак СКА 29 (1921) 193–194.

13 *Извештај о раду у Народном музеју године 1895*, Годишњак СКА 9 (1896), 83.

14 *Алексинац и околина*, прир. Б. Перуничкић, Београд, 1978, 1387–1388, 1402–1403, 1446, 1449, 1459–1461,

15 Датуми у раду су према новом календару.

приватне гимназије.¹⁶ Све у свему, Тихомир Ђорђевић је био истакнут наставник и директор у различитим образовним установама у Алексинцу, где је предавао низ предмета, укључујући историју, земљопис, француски језик, лепо писање и латински језик.

У школској 1897/1898. години, у октобру, наставници Алексиначке учитељске школе, укључујући и Тихомира Ђорђевића, организовали су излет са ученицима свих разреда до Горунове падине, иза села Лужана и Нозрине, где су обавили испитивање и ископавање праисторијских насеобина. У марту, вероватно 1902. године, наставници су са др Тихомиром Ђорђевићем водили ученике првог разреда до Свете Тројице како би им приказали мерење у пољу. Маја исте године, група наставника, међу којима је био и Ђорђевић, са ученицима је посетила Манастир Светог Стевана, а потом се попела на велики Лесковик. Циљ излета био је упознавање са флором и разгледање села Липовца и Манастира Светог Стевана. Јуна 1904. године, Тихомир Ђорђевић је са матурантима Учитељске школе у Алексинцу и јагодинске школе кренуо на месечни пут ради упознавања са српским земљама. Нова екскурзија уследила је у новембру 1905. године, када је Ђорђевић са својим колегама и ученицима четвртог разреда посетио Београд.

Тихомир Ђорђевић је активно учествовао у бројним образовним и културним активностима, помажући ученицима да прошире своје видике, како кроз екскурзије и практична искуства, тако и кроз образовне предавања и истраживања. Тако је марта 1898. одржао јавно предавање у Учитељској школи у Алексинцу под називом „Из најстарије српске прошлости”, доприносећи на тај начин образовању и културном животу локалне заједнице.¹⁷

У Гласнику часописа *Караџић*, у одељку који је био предвиђен за огласе, за новембар и децембар 1900. године штампано је обавештење да „од почетка ове школске године предаје, по одобрењу г. Министра просвете, у Учитељској Школи у Алексинцу, уредник овога листа [Тихомир

16 *Алексинац и околина*, 1472, 1497, 1598, 1601. О професорској каријери Тихомира Ђорђевића у Алексинцу укратко види и: Д. Поповић Николић, *Прилози биографији и библиографији Тихомира Ђорђевића*, 628.

17 Ј. С. Јовановић, *Споменица: педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске школе од 1871. до 1921. шк. године. Мушка учитељска школа у Алексинцу*, Ниш, 1921, 100–103, 115, 125.

Р. Ђорђевић – прим. М. М. Поповић] Етнографију Српских Земаља”.¹⁸ Министарство просвете и црквених послова расписало је конкурс током октобра 1901. године за питомца који би о државном трошку ишао у иностранство ради изучавања Етнографије и њених помоћних наука. Услов је био да је кандидат завршио Филозофски факултет Велике школе са врло добрим успехом, да није био старији од двадесет осам година и да се добро служи немачким или француским језиком.¹⁹

Изгледа да је усавршавање Тихомира Ђорђевића у иностранству било резултат пријаве на претходно наведени конкурс, те је постао питамац Министарства просвете и црквених дела. Како наводи Данијела Поповић Николић, Ђорђевић је „током 1902. године уписао је један семестар на Универзитету у Бечу и исте године одбранио је докторску дисертацију на Универзитету у Минхену (Philosophischen Facultät Section I der Ludwig – Maximilian – Universität München) под називом *Die Zigeuner in Serbien*. [...] Тезу је објавио 1903. (први део) и 1906. (други део) године у Будимпешти. Нешто раније, понудио је Српској краљевској академији рукопис за објављивање, али је одбијен.”²⁰ Такође је понудио Академији рад *Цигани, прилог потпуном проучавању народа Краљевине Србије* 1902. године, али без успеха. Ђорђевић је такође тражио финансијску помоћ од Академије као уредник и издавач „Листа за српски народни живот, обичаје и предање Караџић”, који је излазио, са прекидима, од 1899. до 1903. године,²¹ али ни тај захтев није био прихваћен.

Ђорђевић је слао Академији сепарате својих радова; уз њих је Академији уступио и препоручио радове двојице *Караџићевих* сарадника

18 *Караџић* 11/12 (1900), 238; Д. Врећић, *Др Тихомир Ђорђевић и његов часопис на преласку из XIX у XX век*, Нишки зборник 5 (1978), 167.

19 *Караџић* 11 (1901), 232. Види и: Д. Поповић Николић, *Прилози биографији и библиографији Тихомира Ђорђевића*, 628.

20 Д. Поповић Николић, *Прилози биографији и библиографији Тихомира Ђорђевића*, 629; О. Младеновић, *Око расправе Тихомира Ђорђевића „Српске народне игре”*, Гласник Етнографског института САНУ 26 (1977), 176.

21 О Ђорђевићевом раду на часопису *Караџић* види: Љ. С. Јанковић, *Тихомир Р. Ђорђевић као покретач, издавач и уредник „Караџића”*, Библиотекар 19/5–6 (1967), 223–236; иста, *Тихомир Р. Ђорђевић и значај његовог „Караџића”*, Народно стваралаштво, фолклор 6/28 (1968), 203–214; Д. Врећић, *Др Тихомир Ђорђевић и његов часопис на преласку из XIX у XX век*, 167–178; Д. Поповић, *Рад Тихомира Р. Ђорђевића на покретању часописа Караџић*, *Philologia Mediana* 2 (2010), 266–274; иста, *Часопис Караџић Тихомира Р. Ђорђевића: отварање видика и постављање темеља*, *Караџић: лист за српски народни живот, обичаје и предање*, прир. А. Никеџић, Д. Поповић Николић, Алексинац, 2018, 1057–1094.

– Грђића и Мијатовића, на тему народних јела, пошто су били преобимни за објављивање у *Караџићу*. Рад о српским народним играма је, вероватно, изашао из Ђорђевићевог пера 1904. године. Етнографски одбор Српске краљевске академије је добио на оцену и рад Тихомира Ђорђевића *Српске народне игре*, који је требало да буде увод у рад Луке Грђића Бјелокосића *Српске народне игре*. Рад је добио сагласност Етнографског одбора, Ђорђевић га је редиговао и рукопис је послат на прегледање Милану Ђ. Милићевићу, као најбољем стручњаку за ту тематику. Милићевић је позитивно оценио радове, а значајнија примедба је упућена Ђорђевићу, јер је користио термин *игра*, а ова интервенција је била разумна са становишта науке. Оба рукописа су 1906. примљена за штампу, а Ђорђевић је требало да преузме редакцију Српског етнографског зборника који је био посвећен само играма, обавивши као уредник голем посао. *Српске народне игре* су као девета књига Српског етнографског зборника изашле из штампе у другој половини 1907. године, а значајан део публикације добила је Ђорђевићева расправа истог наслова.²²

Када је у питању преписка Тихомира Ђорђевића са братом Владимиром из времена Тихомировог живота и рада у Алексинцу, Данијела Поповић Николић анализирао је њихова писма: „У Тихомировим писмима, као и у писмима других чланова породице, нарочито у периоду до 1890. године, приметна је забринутост због Владимирових повремених проблема у школовању [...]. И сам Владимир током година често пише Тихомиру о свом школовању, нарочито тешкоћама на које наилази. Веома су исцрпне информације о бечком периоду школовања [...]. Са оваквим темама преплићу се и оне које посредно осветљавају поједине околности у функционисању ондашње просвете (премештања учитеља, одређивање радног стажа према статусу тзв. сталног учитеља и сл.). [...] Владимир Ђорђевић је наставио рад у српским школама [...]. Писмо које је упутио Тихомиру 21. јануара 1901. године 215/123 садржи попис његових радних места [...]. Владимир је повремено писао брату о обраћањима министарству, министру лично, Државном савету, среском начелству, и чинио је то разним поводима (најчешће жалећи се на неправду и молећи брата за помоћ). [...] Оно што се може регистровати као податак о његовом [Тихомировом] школовању доминантно потиче из корпуса Владимирових писама, нарочито онда када се осврће на поједине тренутке у Тихомировом животу и каријери, попут добијања посла у алексиначкој учитељској

22 О. Младеновић, *Око расправе Тихомира Ђорђевића „Српске народне игре”*, 176–178.

школи, одбрани доктората, избору у звање доцента на Универзитету у Београду итд. За историју фолклористике, етномузикологије, српске културе и уметности уопште, преписка између браће Ђорђевић нарочито је значајна између осталог и због тога што чува бројне податке којима се осветљава и допуњује оно што је о њиховом раду у овим областима већ познато. [...] Сliku о обављању једног од најзначајнијих послова у научном раду Тихомира Р. Ђорђевића, покретање и четворогодишње публикавање *Караџића* (првог српског фолклористичког часописа) допуњују разноврсни подаци из преписке који показују и на који начин у томе учествује Владимир. [...] У писмима се браћа осврћу на различите поводе за сусретима са дугогодишњим пријатељима и сарадницима, међу којима су Фридрих Краус, Веселин Чајкановић, Павле Поповић, Михаило Гавриловић, Милан Ђурчин (215/4), Урош Џонић (215/ 207), Геца Кон, Јован Хаџи Васиљевић итд.”²³

Тихомир Ђорђевић је водио преписку и са бројним Дубровчанима. Док је уређивао *Караџић*, Ђорђевић је био у интензивној преписци са сарадницима – ауторима прилога. Један од њих је био и Србин католик из Дубровника и дописни члан Српске краљевске академије Вид Вулетић-Вукасовић, који је био познат по истраживању старина и сакупљању народних умотворина. Преписка Ђорђевића и В. В. Вукасовића почела је неколико година пре него што је *Караџић* покренут, а прво писмо је са датумом из 1896. године. Вукасовић је био одушевљен кад је *Караџић* угледао светлост дана, а Антун Радић, брат Стјепана Радића, написао је приказ часописа и није се сложио са Ђорђевићевим неприхватањем могућности да Загреб буде центар за истраживање народног живота. Наиме, Матица хрватска је објавила две књиге српских народних песама под хрватским именом, изазвавши незадовољство српске јавности. Брат Стјепана Радића покушао је да омаловажи подухват Тихомира Ђорђевића. В. Вукасовић је саветовао Ђорђевићу да не реагује на приказ Антуна Радића. У једном писму Ђорђевићу Вид Вулетић-Вукасовић износи да је судбину омаловажавања у Загребу доживео и познати аустријски етнограф и фолклориста Фридрих Краус, који је заволео и објављивао српске

23 Д. Поповић Николић, „Твој брат који те љуби” – преписка између Тихомира и Владимира Р. Ђорђевића, Алексинац и околина у прошлости, зборник радова са међународног научног скупа одржаног 3. септембра 2016. године у Алексинцу. 500 година од првог писаног помена 1516–2016, гл. и одг. ур. С. Рајић, Алексинац, 2016, 347–354.

песме. Вукасовић је у својим писмима Ђорђевићу износио податке о интересантним открићима да којих је наилазио у истраживањима. Као редовни сарадник *Караџића*, био је погођен вешћу о кризи часописа и његовом могућем гашењу. *Караџић* је још ту годину пребродио, а његово коначно обустављање 1904. ожалостило је Вукасовића.²⁴

Следећи редови представљају покушај да се, као завршни део чланка, трендови културне историје у Европи од краја 18. па до средине 20. века повежу, укратко и донекле, са ставовима о култури које је Тихомир Ђорђевић изнео у својим радовима у часопису *Караџић*, те да се тиме покаже почетак Ђорђевићеве оријентације као историчара културе још за време његовог живота и рада у Алексинцу.

Појам *култура* улази шире у употребу у 19. веку у Енглеској и Немачкој, када песник Метју Арнолд објављује дело *Култура и анархија* (1869), антрополог Едвард Тејлор *Примитивну културу* (1871), а борба Цркве и државе у Немачкој седамдесетих година 19. века постаје позната као „борба за културу”, те се период између 1800. и 1950. године може назвати добом „класичне” културне историје.²⁵ Прво озбиљно окретање културној историји и покушаји њеног обликовања одиграли су се у последњој трећини 18. века, а затим у периоду од краја 19. века до тридесетих година 20. века.²⁶ Током последње деценије 19. века почело је нагло јачање друштвених и културних наука, све до тридесетих година 20. столећа, што је условило напредак привредне и социјалне историје. Култура је била појам око којег се требало борити, јер су доминантне струје у историографији тог времена пружиле снажан отпор овим тенденцијама. Тада су деловали велики историчари културе, попут Курта Брајсига (1886–1940), Еберхарта Готхајна (1853–1923) и Курта Лампрехта (1856–1915), а за последњег је култура представљала свеукупност људског искуства и развоја, тј. културна историја изједначавана је са тоталном

24 С. Божић, *Тихомир Ђорђевић и Дубровник*, Алексинац: 190 година у слободи, од ослобођења 1833. до наших дана, тематски зборник радова, ур. С. Божић, Алексинац, 2025, 220–225.

25 Р. Берк, *Osnovi kulturne istorije*, Београд, 2010, 11.

26 О. Улбрихт, *Нова културна историја. Историјска антропологија*, Историја: лексикон појмова, прир. Р. ван Дилмен, Београд, 2010, 55–56.

историјом. Покретачке силе су за Лампрехта били економски односи и социјалнопсихолошки развој народне душе.²⁷

Немачки филозоф и песник кога називају „оцем културног национализма” Јохан Готфрид фон Хердер (1744–1803) је после 1760. увео појам „Volk” у средиште историје, представљајући га као „органиску колективну целину која уједињује различите појединце путем заједничког језика, установа, уметности и књижевности”. Амерички историчар Ернст Брајзах (1923–2016) наводи Хердерова тумачења: „‘Volk’ има културну основу, за разлику од државе која је, заснована на принуди и моћи у прошлости често била уништитељ култура. [...] Не могу се ни целе културе нити културне особине преносити с једног народа на други. ‘Volk’ и његову културу на јединствен начин обликује њихов сопствени дух.”²⁸ Још један термин који је повезан са културном историјом, поред „духа народа”, јесте књижевност, која се односи на све писане споменике културних достигнућа човечанства.²⁹

Под утицајем ових идеја био је и Тихомир Р. Ђорђевић, зачетник српске културне историје. Ђорђевић је наручивао и добијао најновију светску литературу из етнологије и сродних научних дисциплина, знао је немачки, француски и енглески. Приликом боравка у Бечу и Минхену упознао је достигнућа, савремене правце и методе у етнологији, попут тезе *Völkergedanke* (Националистичка идеја), те дело А. Бастијана *Der Menschheitgedanke durch Raum und Zeit – Идеја човечанства кроз простор и време* (1901). Ђорђевић се спријатељио са професором Гинтером, а на његов метод оставиће трага Гинтерово дело *Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde* (*Циљеви, водећи принципи и методологија модерне етнологије*). Важан за формирање Ђорђевићевих научних ставова и метода био је боравак у Енглеској, где се упознао са еволуционистичким правцем у етнологији, са ауторима Тејлором, Морганом, Мекленаном, а посебно Фрејзером. Драгослав Антонијевић запажа: „Својим широким концепцијама етнологије, повезане са целим скупом сродних наука – историјом, археологијом и антропологијом, Ђорђевић ће у својим радовима развијати пре свега еволуционистички правац, заједно са историјским сагледавањем појава, етнопсихолошким, социјално-антрополошким и социјално-психолошким. [...] Већ први

27 Исто, 57.

28 Е. Брајзах, *Историографија: стари век, средњи век, ново доба*, Београд, 2009, 303.

29 D. R. Kelley, *The Old Cultural History*, *History of the Human Sciences* 3 (1996), 102–103.

радови откривају чињеницу да су етнологија и фолклористика основне научне преокупације Т. Ђорђевића. За њима не заостаје ни културна историја са својим општим и посебним проблемима не само из националне, него и светске науке. Ту се нарочито истичу радови из духовног народног стваралаштва. Аутор полази од већ утврђених проблема, за које прикупља грађу на терену и користи расположиве писане изворе (архиве, литературу и остало) не би ли решио или макар наговестио решење проблема.³⁰

Добро позната едисија *Наш народни живот* у десет томова резултат је рада Тихомира Ђорђевића. У овој едисији заступљене су студије, расправе и чланци о етничкој, историјској и културној прошлости српског народа, уз осврт и на садашњост, тј. време када је Ђорђевић живео и радио. Тако налазимо теме о значају и смислу народних обичаја, нашим занатима, народној ношњи, оружју, уметности, народним пословицама, о браку и многим свадбеним обичајима, положају жена, животу Муслимана, Арбанаса, Рома и Турака на југословенским просторима.³¹ Преко шездесет прилога из Ђорђевићевог научног опуса односи се на историју културе, па се зато сматра и културологом, јер у његовим делима етнологија понекад прелази у културну историју, када се бавио темама из даље и ближе прошлости везане за материјални и духовни живот српског народа. У делу *Из Србије кнеза Милоша – културне прилике од 1815. до 1839. године* Ђорђевић је представио целокупну слику унутрашњег културног стања Србије кнеза Милоша, уз осврт на привреду, трговину, саобраћај, уметност и медицину.³²

Ђорђевић је у часопису *Караџић*, лично или преко сарадника, прикупљао грађу о народном животу, обичајима и предању. Како наводи Драгомир Врећић, „он је схватао да су то наизворнији материјали проишли из колективних осећања и схватања човека и награђени према његовим, људским потребама. Они су најмање под утицајем страних култура, па зато имају обележја самониклости и својеврсне лепоте, творачке снаге и стваралачког изражаја”.³³

30 Д. Антонијевић, *Тихомир Ђорђевић и његово научно дело*, Зборник за друштвене науке 53 (1969), 140–142.

31 *Исто*, 144.

32 *Исто*, 148.

33 Д. Врећић, *Др Тихомир Ђорђевић и његов часопис на преласку из XIX у XX век*, 177. Види и: Т. Ђорђевић, *Зашто се Караџић покреће*, Караџић 1 (1899), 1–4.

Када је у питању култура, Ђорђевић је изнео мишљење: „Једна је наша народна култура која је испољена у нашој народној литератури, народној историји, народној медицини, народном праву; народној филозофији, народним обичајима, народној музици и свему у чему се дух и индивидуалност народа испољава; а друга је култура туђа, страна, која наваљује на ову прву. [...] И неће проћи много времена, па ће чак и наша села и пастирске колибе отворити врата новим елементима који упрошћују сваку типичност и отклањају сваку оригиналну црту народну.”³⁴ Овакво Ђорђевићево поимање културе може се повезати са оним преовлађујућим у Европи крајем 18. и у првој половини 19. века. Такође, почетна визија друштва коју је имао одговара духовној клими у земљама региона почетком 20. века, па се слични погледи на друштво могу наћи и код Антуна Радића, Стојана Новаковића, Јована Цвијића, итд. Сличност са ставовима Антуна Радића је у Ђорђевићевом истицању сукоба култура као појаве која доводи до друштвених антагонизама, рецимо, између занатлија, трговаца и сељака, те између њих и госпoде. Ђорђевић, за разлику од Радића, сматра да се сукоб „народне” и „туђе” културе окончава поразом „народне”. Ђорђевић је, као што се види из претходно наведеног цитата, изнео став о два водећим концепцијама у етнологији свог времена, еволуционистичкој и културноисторијској. Уважавао је еволуционистичке принципе, а пошто је указивао на значај мешања и додира са другим од којих се преузимају неки елементи, види се да је на Ђорђевића утицала и културноисторијска оријентација.³⁵

Школовање, наставничка и научна каријера Тихомира Р. Ђорђевића у Алексинцу кључни су за његово формирање као научника, јавног и културног радника. Као стручњак који је познавао историју, археологију и више страних језика, свакако је допринео образовању алексиначких ђака, а јавним предавањима, покретањем часописа *Караџић*, учествовањем у научно-просветним екскурзијама, утицао је на културно формирање јавног мњења алексиначког краја и учинио да се овај град упише у листу српских научних центара. Утицај и квалитет радова и прилога у часопису

34 Т. Ђорђевић, *Српски фолклор*, Караџић 2–3 (1900), 27; Д. Врећић, *Др Тихомир Ђорђевић и његов часопис на преласку из XIX у XX век*, 178.

35 И. Ковачевић, *Историја српске етнологије 2: правци и одломци*, Београд, 2001, 142–144.

Караџић надалеко се осетио. Ђорђевић се у Алексинцу формирао као етнолог, предајући на самом крају 19. века Етнографију српских земља, а у исто време се профилисао и као историчар културе, износећи своја културолошка теоријска тумачења у радовима у *Караџићу* на прелому векова. Живот и рад у Алексинцу били су прекретница која је утицала да Ђорђевић постане један од водећих научника и интелектуалаца у српским, југословенским и европским размерама.

TIHOMIR R. ĐORĐEVIĆ IN ALEKSINAC (LATE 1870S–1905): THE BEGINNINGS OF ONE OF THE FIRST SERBIAN CULTURAL HISTORIANS

Summary:

Tihomir R. Đorđević (1868–1944), who began his professional career at the age of twenty and left a lasting mark in various scholarly fields, was an ethnologist and folklorist, as well as a sociologist and cultural historian who applied the latest developments in European and global scholarship. He studied the folk life and customs of the Serbian people, as well as cultural developments in Serbia in the nineteenth century. He particularly distinguished himself through his research on the life, customs, and creativity of the Roma, as well as through his contributions to the study of the everyday life of Turks, Muslims, Albanians, Circassians, and Jews.

As a cultural historian, he was notable for his conscientiousness and precision, observing phenomena within a broader context while simultaneously collecting data meticulously and conducting detailed analyses. He was born in Knjaževac in 1868 to Radosav and Jelisaveta Đorđević. He began his education in Tešica, continued in Aleksinac, and then in Niš. From 1887 to 1891, he studied at the Department of History and Philology of the Belgrade Higher School. He subsequently worked as a municipal clerk and later as a teacher at the Aleksinac Lower Gymnasium, the Private Gymnasium, and the Teachers' School. In 1902, he spent one semester at the University of Vienna, and he later defended his doctoral dissertation at the University of Munich. In 1905, he became a professor at the First Men's Gymnasium, and, following the establishment of the Ethnological Seminary at the Faculty of Philosophy of the University of Belgrade, he was appointed assistant professor.

Đorđević's education, teaching, and scholarly work in Aleksinac were crucial for his development as a scientist and as a public and cultural figure. As a scholar well versed in history, archaeology, and several foreign languages, he made a significant contribution to the education of students in Aleksinac. Through public lectures, the founding of the journal *Karadžić*, and his participation in scholarly and educational excursions, he played an important role in shaping cultural life and public opinion in the Aleksinac region, helping to place the town among Serbian cultural and scholarly centers. The influence and quality of the works published in *Karadžić* were widely recognized. It was in Aleksinac that Đorđević fully developed as an ethnologist, teaching Ethnography

of Serbian Lands at the end of the nineteenth century, while also distinguishing himself as a cultural historian through theoretical contributions published in *Karadžić* around the turn of the century. His life and work in Aleksinac represented a turning point that led him to become one of the leading scholars and intellectuals on a Serbian, Yugoslav, and European scale.